

УДК 347.633

Журило Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ-ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ НЕДІЙСНИМ: ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Постановка проблеми. Сьогодні інститут усиновлення покликаний максимально забезпечити захист інтересів дитини при усиновленні. Аналіз правовідносин, які виникають в результаті усиновлення, дають змогу вести мову про можливість створення справжніх сімейних відносин між усиновлювачем та усиновленим. Особливої актуальності дані питання набувають при розгляді усиновлення дитини іноземними особами, виїзді дитини в іншу країну, її пристосування до нових умов життя тощо. В цьому контексті актуальними є питання, пов'язані із дотриманням умов, які висуваються законодавцем до проходження процедури усиновлення, її законності, дотримання прав дитини, родичів дитини тощо. Як власне усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами має свої особливості по відношенню до національного усиновлення, так і визнання його недійсним, застосування правових наслідків передбачає додаткові вимоги для повернення дитини в Україну.

Стан дослідження теми. Серед цивілістів, які приділяли увагу різним аспектам усиновлення, слід назвати М.М. Агаркова, С.М. Братуся, Я.Р. Веберса, Ю.С. Гамбарова, Н.Л. Дювернуа, І.В. Жилінкову, Л.М. Зілковську, К.Д. Кавеліна, О.О. Красавчикова, М.С. Малєїна, Г.К. Матвєєва Д.І. Мейєра, В.І. Сінайського, Г.Ф. Шершеневича та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до діючого законодавства в Україні однією з підстав припинення усиновлення є визнання його недійсним.

Так, ст. 236 СК України передбачає визнання усиновлення недійсним за рішенням суду у випадках, якщо: 1) воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною; 2) усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення); 3) воно було проведене на підставі

підроблених документів; 4) у разі відсутності згоди на усиновлення осіб, зазначених у ст.ст. 220-222 СК України; 5) якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя за умови встановлення того, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини [1].

Отже, розглянемо ці випадки більш детально. Зокрема, усиновлення не може вважатися здійсненим, якщо порушені вимоги законодавства щодо надання згоди батьків або дитини на усиновлення. Разом з тим, якщо виявиться, що батьки не були проти усиновлення, а між усиновлювачем і дитиною, яка не давала згоди на усиновлення, склалися нормальні сімейні відносини, суд може відмовити у визнанні усиновлення недійсним.

Що стосується фіктивного усиновлення, то крім усиновлювачів, які не мали наміру одержувати права та обов'язки матері чи батька дитини та здійснювати їх, іноді у ньому може брати участь і сама дитина (наприклад, якщо усиновлена дитина продовжує проживати з рідними матір'ю, батьком).

Наступною умовою визнання усиновлення недійсним за рішенням суду є проведення його на підставі підроблених документів. Фіктивними можуть бути, зокрема, документи: які засвідчували згоду батьків чи самої дитини на усиновлення, про стан здоров'я усиновлювача, його заробіток, стан здоров'я дитини, або які фіксують згоду дружини (чоловіка) усиновлювача, опікуна, піклувальника, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина тощо. В даних випадках суд може визнати усиновлення недійсним, якщо збереження його суперечить інтересам дитини. Отже, необхідність визнання усиновлення недійсним за умови використання підроблених документів не викликає сумніву.

Норма ч. 5 ст. 236 СК України може застосовуватися, зокрема, в ситуаціях, подібних наступному прикладу. Після розірвання шлюбу Іваненко К. через місяць вийшла заміж Петренко О., який відразу усиновив її сина. Однак незабаром виявилось, що причиною розірвання шлюбу були її зв'язки з іншим чоловіком, і ці зв'язки не припинилися після реєстрації повторного шлюбу. Врешті Іваненко К. переїхала з дитиною до нього, розірвала другий шлюб, а Петренку О. суд присудив аліменти на дитину.

У позові про визнання усиновлення недійсним суд відмовив на тій підставі, що Петренко О. бажав виникнення батьківських прав та обов'язків, а тому усиновлення не може вважатися фіктивним. Завдяки такому вирішенню спору склалася наступна ситуація: рідний батько позбувся клопотів про дитину, з Петренку О. суд присудив аліменти, а Іваненко К. проживає з новим чоловіком за рахунок великого розміру аліментів. Таке рішення є несправедливим та слугує засобом заохочення недобросовісності у відносинах між суб'єктами сімейних відносин.

Отже, відповідно до ч. 5 ст. 236 СК України усиновлення є фіктивним не лише за умови, коли усиновлювач не бажав насправді виникнення у нього батьківських прав та обов'язків, а й тоді, коли мати чи батько дитини використовують усиновлення як засіб одержання певних благ, без наміру спільного проживання з усиновлювачем. Докази, зібрані у справі, підтверджували відсутність у Іваненко К. наміру жити однією сім'єю з Петренку О. [2, с. 12]

Крім самого факту визнання усиновлення недійсним, законодавство України закріплює і правові наслідки такого визнання (ст. 237 СК України). Отже, рішення суду про усиновлення як акт, винесений іменем держави, створює презумпцію законності усиновлення. Лише після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним можна буде зробити висновок, що ті права та обов'язки, які виникли внаслідок винесення рішення про усиновлення, були насправді квазіправами і квазіобов'язками. Усиновлення, визнане судом недійсним, вважається таким з моменту його здійснення, тобто від дня набрання чинності рішенням суду про усиновлення[1].

У разі визнання усиновлення недійсним настає складна система юридичних наслідків, а саме: 1) ім'я усиновлювача вилучається з актового запису про народження дитини, якщо він був записаний її батьком (матір'ю); відновлюється той запис, який був до усиновлення; 2) усиновлювач позбавляється прав та обов'язків матері, батька дитини; родичі усиновленого перестають бути для нього бабою, дідом, братом, сестрою, втрачаючи ті права та обов'язки, яких вони набули в резуль-

таті усиновлення; 3) усиновлений втрачає ті права щодо усиновлювача та його родичів, яких було набуто на підставі рішення суду; одночасно відновлюється «батьківське правовідношення» між дитиною та її рідними батьками (якщо вони є) або їй повертається статус «державної дитини»; 4) якщо дитині виповнилось чотирнадцять років, вона має право вибирати своє місце проживання після визнання усиновлення недійсним, якщо є можливість для такого вибору; 5) орган опіки та піклування має визначити подальшу долю дитини, яка після визнання усиновлення недійсним залишилася без піклування старших; 6) ім'я, прізвище та по-батькові дитини може бути відновлено, або вона може і надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по-батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням; 7) передбачено обов'язок колишнього усиновлювача тимчасово утримувати дитину (протягом не більше як двох років з моменту набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним): таке право дитини на аліменти зумовлене її сирітством або неможливістю батьків її утримувати і воно не виникне, якщо колишній усиновлювач сам не є матеріально забезпеченим. Зазначимо, що на вимоги про визнання усиновлення недійсним позовна давність не поширюється. У разі визнання усиновлення недійсним водночас скасовується рішення суду, яким це усиновлення було здійснене [2, с. 35-37].

Наведемо наступний приклад. Южний міський суд Одеської області задовольнив заяву позивача Павловича Д. до Кетан Л. про визнання усиновлення Кетан Н. недійсним. Зокрема, судом встановлено, що сторони перебували в зареєстрованому шлюбі з 17.06.2006 р. по 16.06.2011 р., ініціатором розірвання шлюбу була відповідач. Шлюб був не тривалим і на даний час вона проживає з іншим чоловіком разом з дитиною.

Позивачем був усиновлений її син від першого шлюбу, на що Кетан Л. дала згоду з метою уникнення спілкування сина з біологічним батьком, після повернення його з місць позбавлення волі. Після усиновлення позивач не приймав участі у вихованні дитини, не приймав участі у батьківських зборах, святах. Вихованням дитини займалися мати та бабуся. Вказане свідчить про те, що позивач при усиновленні дитини не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення, тобто мало місце «фіктивне усиновлення», яке не має позитивних наслідків і не є корисним для дитини.[3] Отже, винесення рішення про визнання усиновлення недійсним потягне всі визначені в законі правові наслідки.

Зазначимо, щодо суду з позовом про визнання усиновлення недійсним можуть звертатися батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган

опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років [1].

Так, батьки дитини можуть вимагати визнання усиновлення недійсним на тій підставі, що не давали згоди на усиновлення або усиновлення було фіктивним. Також в літературі зазначається, що право на подачу позову про визнання усиновлення недійсним мають рідний батько, рідна мати дитини, які у свій час дали згоду на усиновлення за умови, якщо, наприклад, усиновлювач жорстоко поводить-ся з дитиною, схиляє її до вживання алкоголю, злочинної поведінки тощо [2, с. 39-40].

Усиновлювач має право ініціювати визнання судом усиновлення недійсним, якщо, наприклад, він не має змоги через хворобу виховувати і утримувати дитину. В такій ситуації суд повинен зібрати докази про те, чи відповідатиме усиновлення інтересам дитини.

Також усиновлення дитини не виключає потреби встановлення над нею опіки, наприклад, у разі виїзду усиновлювача або засудження його до позбавлення волі. Тому опікун має право на звернення до суду з позовною заявою про визнання усиновлення недійсним, за умови порушення прав та інтересів дитини. Опікун усиновлювача також має право пред'явити позов на захист свого підопічного.

На орган опіки та піклування покладено обов'язок здійснювати нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини, а під час його виконання може бути зібрана інформація про порушення прав дитини, що зобов'язує орган опіки та піклування вжити необхідних заходів для захисту прав дитини.

Прокуратура має повноваженнями контролю за дотриманням законності усиновлення. Враховуючи те, що деякі підстави недійсності не можуть розглядатися у межах цивільного процесу до винесення відповідного вироку у кримінальній справі (наприклад, ст. 358 КК України [4] передбачає кримінальну відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів), тому єдиним належним доказом для визнання усиновлення недійсним, посилаючись на ч. 3 ст. 236 СК України [1], може бути вирок суду у кримінальній справі, де може бути заявлено цивільний позов про визнання усиновлення недійсним. Отже, прокуратура, володіючи відомостями про підробку документів, повинна внести ці відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, провести досудове слідство та в процесі розслідування може ставити питання про недійсність усиновлення. Повноваження прокуратури на представництво інтересів усиновлених дітей можуть зумовлюватися необхідністю кваліфікованої правової допомоги в захисті їх прав тощо.

Чотирнадцятирічна (або старша) дитина може звернутися до суду з метою захисту своїх прав, але виникатиме потреба в застосуванні спеціальних знань, тобто такій особі необхідна правова допомога, яка може надаватися як органами опіки та піклування, так і прокуратурою у формі представництва її інтересів у суді. Така дитина може ініціювати порушення справи про визнання усиновлення недійсним, безпосередньо звертаючись до суду або через представника.

Після визнання усиновлення недійсним відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України сприяє поверненню дитини в Україну. Подальше влаштування такої дитини здійснює служба у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [5].

Порядок поновлення актового запису про народження у разі визнання усиновлення недійсним закріплено ст. 241 СК України. Зокрема, після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до державного органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. Державний орган реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду про визнання усиновлення недійсним вносить відповідні зміни до актового запису про народження дитини [1].

Також, якщо усиновлювач був записаний батьком дитини, в актовому записі про народження дитини має бути відновлено запис про її батьків, який був зроблений відповідно до ст.ст. 124, 125 СК України. Якщо ж на прохання усиновлювача відбулася реєстрація усиновлення і видано свідоцтво про усиновлення, це свідоцтво анулюється, а в актовому записі про реєстрацію усиновлення робляться відмітки про визнання усиновлення недійсним [2, с. 41].

Вважаємо, що в СК України необхідно закріпити норму, яка б передбачала відшкодування шкоди здоров'ю дитини усиновлювачами у разі, коли протиправні дії усиновлювачів виражалися в жорстокому поводженні з усиновленим, зловживанні батьківськими правами, ухиленні від виконання батьківських обов'язків і здійсненні злочину проти його життя і здоров'я. Відшкодуванню в таких випадках повинна підлягати і моральна шкода, оскільки протиправними діями усиновлювачів дитині заподіюються не лише фізичні, але й моральні страждання.

Висновок. Отже, невиконання норм діючого законодавства України щодо усиновлення, зокрема і іноземного, може мати наслідком припинення усиновлення. Підставами припинення є: скасування та визнання його недійсним. Також передбачаєть-

ся можливість позбавлення усиновлювача батьківських прав. Аналіз законодавства щодо визнання усиновлення недійсним, застосування наслідків такої недійсності говорить про те, що законодавець захищає права дітей та родичів дитини, якщо ті порушуються. Разом з тим, при визнанні усиновлення дитини-громадянина України іноземними громадянами недійсним, для реального, оперативного його виконання, а саме, повернення дитини в

Україну, необхідна насамперед злагоджена робота всіх служб, установ та організацій, на які покладені обов'язки захисту прав і свобод усиновлених дітей (відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України, органів опіки та піклування, служби у справах дітей, органів ДРАЦСу тощо). Саме вони повинні забезпечити максимально безболісне повернення дитини, її адаптацію до нових умов, психологічну допомогу тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Ромовська З.В. Коментар до глави 18 «Усиновлення» Сімейного кодексу України / З.В. Ромовська // Законодавство України : Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 4. – С. 3-42.
3. Рішення Южного міського суду Одеської області від 16.11.2011 по справі № 2-470/11 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19622143>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 313 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/313-2014-п>

Журило Сергій Сергійович

ВИЗНАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ-ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ НЕДІЙСНИМ: ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Стаття присвячена аналізу такої підстави припинення усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами, як визнання його недійсним, правовим наслідком такого визнання, враховуючи особливості іноземного усиновлення. Зокрема, проаналізовані норми українського законодавства, судової практики, які стосуються даного питання. Наголошено на необхідності злагодженої роботи всіх служб, установ та організацій, на які покладені обов'язки захисту прав і свобод усиновлених дітей (відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України, органів опіки та піклування, служби у справах дітей, органів ДРАЦСу тощо).

Ключові слова: усиновлення, дитина, усиновлювач, усиновлений, визнання усиновлення недійсним.

Журило Сергей Сергеевич

ПРИЗНАНИЕ УСЫНОВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ-ГРАЖДАН УКРАИНЫ ИНОСТРАННЫМИ ГРАЖДАНАМИ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ: ОСНОВАНИЯ И ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Статья посвящена анализу такого основания прекращения усыновления детей-граждан Украины иностранными гражданами, как признание его недействительным, правовым последствиям такого признания, учитывая особенности иностранного усыновления. В частности, проанализированы нормы украинского законодательства, судебной практики, касающихся данного вопроса. Отмечена необходимость слаженной работы всех служб, учреждений и организаций, на которые возложены обязанности по защите прав и свобод усыновленных детей (соответствующего консульского учреждения или дипломатического представительства Украины, органов опеки и попечительства, службы по делам детей, органов РАГС и т.д.).

Ключевые слова: усыновление, ребенок, усыновитель, усыновленный, признания усыновления недействительным.

Zhurylo Sergii Serhiyovych

INVALIDATION OF ADOPTION OF CHILDREN-CITIZENS OF UKRAINE BY FOREIGN CITIZENS: THE GROUNDS AND LEGAL CONSEQUENCES

The article is devoted to analysis of such ground for termination of adoption of children-citizens of Ukraine by foreign citizens, as invalidation of adoption, the legal consequences of it, taking into account characteristics of foreign adoptions. In particular, the article analyses the norms of Ukrainian legislation, judicial practice that relate to this issue. The necessity of coordinated work of all services, agencies and organisations responsible for the protection of the rights and freedoms of adopted children (the relevant consular office or diplomatic mission of Ukraine, agencies of guardianship, services for children, SRACS bodies etc.) is stated.

Key words: adoption, child, adopter, adoptee, invalidation of adoption.